

УДК 821.161.2

ОЛЕСЯ МІНЕНКО, НАТАЛІЯ ЄРЕМЕЄВА, ОЛЕКСАНДР ДЯДЮШЕНКО

м. Черкаси

alesya-minenko@mail.ru

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТРАГЕДІЇ «ГАМЛЕТ» (НА ПРИКЛАДІ ПЕРЕКЛАДУ ПАВЛИНА СВЕНЦІЦЬКОГО)

У статті розглянуто український контекст інтерпретації та досліджено рецепцію трагедії «Гамлет» на прикладі перекладу українського письменника Павлина Свенціцького. Показано, що Шекспір на світоглядно-філософському рівні був близьким українському перекладачу XIX ст.: письменник розгледів у Шекспіровому творі понадчасову універсальність і надісторичний вимір людської особистості, своєрідну людську «монаду», яка може по-різному реалізовуватися в кожному новому історичному часі. Гамлет – не лише людина доби Шекспіра, це прообраз людини, традиційний образ, який може актуалізуватися в різні епохи, здобуваючи різні інтонації та нові відтінки.

Ключові слова: переклад, література, твір, рецепція, письменник.

Серед творів класика англійської драматургії Вільяма Шекспіра одне з чільних місць посідає трагедія «Гамлет». Це стосується не лише того, наскільки важливим названий твір був в історії англійської літератури, але й того потужного впливу, який він мав на подальший розвиток європейських літератур. Його незаперечна художня й естетична новизна полягала в тому, що пошук власного «я» героя акцентувався по-новому, так само проблему відповідальності за власні дії перед світом мав вирішити для себе данський принц Гамлет. На думку деяких дослідників, Шекспір створив нову свідомість людини, вивів новий соціокультурний історичний тип; персонажі Шекспіра універсальні й «вічні», оскільки втілюють усі можливі потенційні зародки людського світовідчуття, психології [1, 173].

Метою статті є розглянути український контекст інтерпретації трагедії «Гамлет» на прикладі перекладу українського письменника Павлина Свенціцького.

Філософська позиція Шекспіра в трагедії вписується в парадигму ренесансної культури (передовсім, властиву Ренесансу *титанічність*), водночас формально поетика митця вбирає в себе риси бароко. Стиль Шекспіра – не «мистецтво готових форм», а постійне змагання з традицією, спроба розширити стильові і лексико-стилістичні можливості художньої мови.

Синхронний і діахронний розгляд літературної еволюції образу Гамлета демонструє виникнення гамлетизму як певної естетичної категорії. У своїй дисертації «Гамлет і гамлетизм у європейській літературі першої половини XX століття» Г. Горенок акцентує увагу на тому, що «гамлетизм» як естетична категорія визначає процес художньої творчості та її своєрідність, оскільки художнє відображення реального світу відбувається у внутрішньому світі героя Шекспіра [3, 61]. Водночас дослідниця підкреслює, що «гамлетизм» стає соціальним явищем, яке віддзеркалює різні історичні епохи. На її думку, «гамлетизм» впливає на процес становлення особистості, формування її світогляду, тобто оцінку людиною світу і себе в ньому, є характеристикою її свідомості. Тобто це дає змогу розглядати «гамлетизм» і як своєрідну філософську категорію, що відображає найзагальніші зв'язки і стосунки людини і буття, спрямованні на пізнання й осмислення реальної дійсності. За Г. Горенок, культурологічна і літературознавча рецепція образу Гамлета в європейській літературі від доби романтизму до початку XX ст. пройшла три етапи, які умовно можна визначити гегелівськими термінами як тезу, антитезу і синтез [3, 63]. Тезою в цьому процесі стало тлумачення образу принца Й. В. Гете, яке частково перегукувалося з вертеризмом, доповнювалося в результаті складних процесів рецепції різнонаціональними

тлумаченнями і набуло популярності в літературі I половини XIX ст. Антитезою до такого літературного тлумачення Гамлета стали психологічні і психоаналітичні інтерпретації кінця XIX – початку XX ст., які «повернули» цей образ Гамлета до біографії Шекспіра. Образ принца охоплює весь колишній культурологічний досвід: від текстології трагедії до біографії Шекспіра. Таким чином, між цими двома кордонами – текстом «Гамлета» і свідомістю його творця – відбувається рецепція й інтерпретація образу Гамлета. У тому числі це поширюється на трактування цього образу в іншому національному середовищі, тобто в інших літературах.

На думку англійського критика Е. Бредлі, трагедія Шекспіра зображує героя, наділеного шляхетною натурою, але ураженого меланхолією [11, 134]. Завдання критика полягає, зокрема, в обґрунтуванні принципів художнього перекладу, які він бачить у тому, щоб розкрити логіку поведінки Гамлета в тих конкретних обставинах, що виникли для данського принца, а саме через переклад, через який слово передає колорит подій. У другій половині XIX ст. німецький критик Г. Рюмелін писав, що всі психологічні й етичні проблеми, знайдені в трагедії критикою, були недоступні сучасникам Шекспіра й що сам драматург нічого подібного не мав на увазі [15, 410]. У XX ст. такий погляд одержав значне поширення серед науковців. Прихильники так званої історичної критики заявили, що «слабкість» Гамлета є міфом, вигаданим сентиментальною критикою. Мужні сучасники Шекспіра не сприйняли б такого слабхарактерного героя, і трагедія не могла б мати в них успіху. Гамлет, на думку американського дослідника Е. Столла, є мужньою натурою [16, 72]. Однак він уражений хвилюваннями, меланхолійним настроєм, типовим для шекспірівської доби. Але в ті часи меланхолія зовсім не походила на сентиментальну розслабленість. Навпаки, вона проявлялася в нервовій збудливості й демонстративності поведінки. Правда, це не може зумовлювати всі риси героя і його вчинки. Але, на думку Е. Столла, це пояснюється просто: «Труднощі, очевидно, демонструються двома поспішними й погано надрукованими переробками

грубої старої п'єси за складних театральних умов того часу» [16, 73]; тому «загадки» або «таємниці» в характері Гамлета не існує, як немає їх і в трагедії в цілому. Ще більшою мірою, ніж Е. Столл, схильний пояснювати подібним чином «Гамлета» Д. Робертсон. На його думку, всі труднощі рецепції й тлумачення п'єси пояснюються тим, що Шекспір мав перед собою готовий драматичний твір, у який він вклав зміст, що виходить за рамки сюжету. Сюжетними джерелами могли слугувати італійські новели, комедії та трагедії англійських попередників. З одного боку, перед нами твір, фабула якого типова для трагедії помсти, а з іншого боку, – характер героя, наділеного тонкою чутливістю. Тому, як пише Д. Робертсон, «Шекспір не міг видати п'єсу послідовну в психологічному й іншому відношеннях із сюжету» [14, 312]. Таким чином, дослідник вважає, що п'єса розпадається на дві частини, не узгоджувані між собою, – сюжет та образ героя [14, 322].

Ще в минулому столітті американський критик Н. Хадсон висловив ідею, що відповідно до свого досвіду люди краще розуміють «Гамлета» після недовгого вивчення, ніж після тривалого; але потрібно певний час вивчати п'єсу для того, щоб зрозуміти її [13, 280]. Спираючись на цю думку, Е. Волдок, однак, переконує, що, хоча вивчення п'єси й може принести свої результати, «єдиний шлях сприйняти «Гамлета» у його цілісності полягає в тому, щоб охопити все швидко в єдиному всеосяжному враженні» [17, 47]. Шекспір мав на увазі саме таке цілісне, миттєве сприйняття, тобто рецепцію, природну для глядача. Тому при вирішенні проблем, висунутих гамлетівською критикою і перекладознавством, потрібно виходити з того, які драматургічні мотиви в трагедії дійсно впливають на особливості рецепції її читачем, відокремивши все те, що в театрі не може бути сприйнято. Це не означає, що окремі деталі є в «Гамлеті» несуттєвими. Для правильного розуміння їх необхідно співвідносити з основними драматичними мотивами. Зважаючи на коло цих проблем, зрозуміло, що навколо одного з найбільш відомих творів у світі вже не одне сторіччя точаться дискусії щодо доцільності і правильності його рецепції і перекладу.

Переклад «Гамлета», здійснений П. Свенціцьким, був першою спробою донесення до українців цієї драми рідною мовою. Однак переклад виявився не зовсім вдалим, про що писав уже І. Франко [9, 382], і, до того ж, був зроблений не з оригіналу, а з польського перекладу [5, 50]. Автор, який взяв на себе надзвичайно важливу місію – вперше перекласти вічний твір класика, безумовно буде підпадати під величезний прес обговорень, порівнянь і критики. Його результат вважають недосконалим. Але з цього моменту з'явилася точка відліку для інших перекладачів, які вже точно знали, як можна зробити краще.

Водночас Франко в цілому високо оцінив талант і культурну діяльність П. Свенціцького: «Павло Свій, – писав він, – була то серед тодішньої українофільської громади на всякий спосіб перворядна сила: чоловік дуже здібний і володіючий непослідною наукою, широтою та свіжістю поглядів, поляк з України родом, знав він дуже гарно мову, історію і звичаї українського народу, а zarazом яко щирий демократ і чоловік поступовий був серед тодішніх поляків появою зовсім незвичайною» [8, 327]. Сучасний дослідник М. Стріха у книзі «Український художній переклад: між літературою і націєтворенням» визнає тканину цього перекладу «вже надто безнадійно застарілою» [7, 65]. Водночас ідейно-естетичні вимоги, якими послуговувався Свенціцький, на думку В. Матвіїшина, полягали в наступному: 1) старанно добирати твори з чужої літератури, звертаючи увагу на їхню художню і естетичну вартість; 2) зберігати зміст і точно передати засобами рідної мови особливості першотвору, його дух (а не букву) [5, 51]. У своєму перекладі Свенціцький прагнув глибоко передати той сенс першоджерела, що буде близьким для українського читача.

Свенціцький опрацював величезну кількість багатонаціональних перекладів і, зрештою, зумів знайти той самобутній національний колорит, який перегукувався з першотвором [5, 52]. Звернімося до тексту перекладу «Гамлета» Свенціцьким:

«Встряхнувся, як преступник, на голос апелю

Страшенно. Чував я, що півень, той
Трубач, ранок ознамуючий, своїм

Чутним острашним голосом пробуджає
Бога дня, і на цей знак кожний дух,
Чи він на землі блукається, в воді,
Вогні чи по вітру, – вертається, звідки
Вийшов...» [10, 118].

В оригіналі:

«And then it started, like a guilty thing Upon
a fearful summons. I have heard The cock, that is
the trumpet to the morn, Doth with his lofty and
shrill-sounding throat Awake the god of day; and
at his warning, Whether in sea or fire, in earth or
air, Th' extravagant and erring spirit hies To his
confine; and of the truth herein This present ob-
ject made probation» [18, 532].

Так, у перекладі «Гамлета» Свенціцького неможливо не звернути уваги на такі слова, як «чував» замість «чув», «острашний» замість «жахливий», «вертається» замість «вертатися», а також слів російського походження «преступник», «встряхнувся». Свенціцький у перекладі передає англійський вираз «lofty and shrill-sounding throat» експресивним словом «острашним голосом», і це зрозуміло, адже високий різкий звук, що передбачає дослівний переклад цього вислову, сприймається читачем як дійсно неприємний, що фактично відповідає оригіналу твору. Саме так перекладач допомагав читачу відчутти «дух» твору. Англійське слово «throat», що перекладається як «горло», автор порівнює з голосом. Якщо сам Шекспір співвідносить півня з музичним інструментом – трубою: «The cock, that is the trumpet», – то Свенціцький передає цей рядок порівнянням із людиною-«трубачем», яка грає на цьому інструменті. Згідно з українською народною символікою, «півня» вважають помічником людини в її протистоянні злій силі, оскільки цей птах своїм співом жене нечисть і лиху силу з нашого світу, і вона не може довершити свої чорні справи. Таким чином, півні врятували не одну людину від жахів і злих духів. Навіть покійник, що хоче вийти з могили, побачивши півня, повертається назад [4, 91].

Одним із панівних принципів естетики бароко стала ілюзорність, яка простежується в перекладі Свенціцького. Автор своїми перекладами повинен був створювати ілюзію, читача слід було буквально приголомшити, змусити дивуватися за допомогою введення

до твору дивних картин, нагромадження образів, красномовства героїв та символів. У Свенціцького півень виступав символом музиканта.

Інколи Свенціцький відступає від оригіналу твору і додає окремі слова від себе:

«**Король:** До тебе тепер звертаюсь, любий небіже, Гамлете, мій сину!

Гамлет (про себе) Трохи більше як небіж, а менше чим сину!

Король: Яка тому причина, що й досі чорні хмари тебе отачають?

Гамлет: О! Ні, я дуже виставлен на сонце!» [10, 124].

Порівняймо цей переклад з оригіналом:

«**King:** But now, my cousin Hamlet, and my son –

Ham: A little more than kin and less than kind.

King: How is it that the clouds still hang on you?

Ham: Not so, my lord, I am too much in the sun» [18, 537].

Свенціцький перекладає англійське слово «cousin» як «любий небіже», «the clouds still hang on you» – як «чорні хмари тебе отачають», тимчасом як в оригіналі про колір нічого не сказано. Саме цим словом Свенціцький передає настрій Гамлета, адже хмари символізують негоду, сум, тривогу. А оскільки українському фольклору властивий вислів «насупилась, як чорна хмара», то автор використовує це у своєму перекладі, щоб наблизити твір до українського реципієнта. В оригіналі зустрічаємо два слова «kin» і «cousin», які Свенціцький перекладає як «небіж», а також слово «kind», що має переклад «добрий, ніжний», хоча це автор перекладу подає як слово «син», дитина, добра і ніжна. Англійське «kin» має переклад «рідня»; у такий спосіб автор намагається зробити так, щоб було відчутно самий характер твору, а не безпосередню семантику окремого слова.

До кінця життя Свенціцький залишався на хиткій межі двох культур, двох національних ідентичностей. Поєднання народництва, українофільства і слов'янофільства є характерною ознакою для поглядів П. Свенціцького і було закорінене в традиціях польської національної думки доби романтизму [6]. М. Возняк писав: «Слабкий рівень галицького українства не втримав Свенціцького у полі

української національної культури, ось чому він шукав захисту для своїх писань у польських часописах» [2, 13]. Його культурницька діяльність була позначена польсько-українським паралелізмом [2, 14].

Зрештою, можна сказати, що перекладацька діяльність П. Свенціцького подає зразки семантичної поетики як потенційної культурної парадигми з використанням базових кодів народної символіки. Важливо зауважити, що ці самі принципи постають визначальними і для поетики В. Шекспіра, що ґрунтовно у своїй монографії показав дослідник англійської літератури доби Ренесансу Вольфганг Клемен [12, 83]. По суті, Свенціцький був у нашій літературі першопрохідцем у перекладі Шекспіра, оскільки не мав перед собою зразків перекладу його творів українською мовою, і можна дивуватися титанічній праці письменника, завдяки якій він прокладав перші кроки на ниві української шекспіріани.

Список використаних джерел

1. Блумер Г. Общество как символическая интеракция / Г. Блумер // Современная зарубежная социальная психология: тексты / под ред. Т. М. Андреевой, Н. Н. Богомоловой, Л. А. Петровской. — М.: Изд-во МГУ, 1984. — С. 173—179.
2. Возняк М. С. Павлин Свенціцький : (Павло Свій) / М. С. Возняк — Львів : 3 Друк. наук. т-ва ім. Шевченка, 1914. — С. 1—16.
3. Горенок Г. Ю. Гамлет і гамлетизм у європейській літературі першої половини ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук ; спец. 10.01.05 — порівняльне літературознавство / Г. Ю. Горенок ; Терноп. нац. пед. ун-т імені Володимира Гнатюка. — Тернопіль, 2007 — 222 арк.
4. Дмитренко М. К. Українські символи / М. К. Дмитренко. — К.: Народознавство, 1994. — 140 с.
5. Матвіїшин В. Г. Український літературний європеїзм : моногр. / Володимир Матвіїшин. — К.: ВЦ «Академія», 2009. — 264 с.
6. Серєда О. Павлин Свенціцький у суспільному житті Галичини: до історії польського українофільства [Електронний ресурс] / О. Серєда // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — 2006—2007. — № 15. — Режим доступу : <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/23/470/Sereda.pdf>.
7. Стріха М. В. Український художній переклад: між літературою і націєторенням / М. В. Стріха — К.: Факт — Наш час, 2006. — 344 с.
8. Франко І. Я. Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах / І. Я. Франко // Франко І. Я. Збір. творів : в 20 т. — К.: Наукова думка, 1955. — Т. 18. — С. 328—334.
9. Франко І. Шекспір в українців / І. Франко // Франко І. Твори : в 50 т. — К.: Наук. думка, 1976—1986. — Т. 34. — 1981. — 565 с.
10. Шекспір В. Гамлет, Данський королевич / В. Шекспір / пер. Павло Свій // Нива. — 1865. — № 3 — С. 117—120.

11. Bradley A. C. Shakespearean Tragedy / A. C. Bradley. — London : Penguin Books, 1991. — 480 p.
12. Clemen W. The Development of Shakespeare's Imagery / W. Clemen. — New York : Hill and Wang, 1951. — 242 p.
13. Henry N. Hudson : Shakespeare — His Life, Art, and Characters / H. Hudson. — USA : Kessinger Publishing, Whitefish, 2006. — Vol. I. — 480 p.
14. Robertson J. G. The Knowledge of Shakespeare on the Continent at the beginning of the 18th century / J. G. Robertson // MLR., 1906. — Vol. I. — 390 p.
15. Rumeli G. von. Shakespeare-Studien / Gustav von Rumeli. — Weimar : Druck von R. Wagner Sohn, 1874. — 423 p.
16. Stoll E. E. Shakespeare studies, historical and comparative method / E. E. Stoll. — New York : Crofts, 1927. — 492 p.
17. Waldock A. J. A. Hamlet / A. J. A. Waldock. — Cambridge : University Press, 1931. — 99 p.
18. Shakespeare W. The Complete Works of Shakespeare : in 4 vol. / W. Shakespeare ; [ed. by D. Bevington]. — N. Y. : Longman, 1997. — 1200 p.

OLESYA MINENKO, NATALIYA EREMEEVA, OLEXANDR DYADYUSHENKO
Cherkasy

THE UKRAINIAN CONTEXT OF THE TRAGEDY INTERPRETATION «HAMLET» (BASED ON PAVLYN SVENTSYSKY'S TRANSLATION)

In the article the Ukrainian context of interpretation and the perception of tragedy «Hamlet» based on the Ukrainian writer Pavlyn Sventsitsky are investigated. It is shown that inspires ideological and philosophical level was close to Ukrainian translator of the nineteenth century: the writer saw in Shakespeare's work the time and historical versatility and the dimension of the human person, a kind of human «Monad», which can be implemented in different ways in each new historical time. Hamlet – is not only a man of the era of Shakespeare, it is a prototype of man, the traditional image that can actualize at various times, getting different intonations and new shades.

Key words: translation, literature, work, perception, writer.

АЛЕСЯ МИНЕНКО, НАТАЛІЯ ЄРЕМЕЄВА, ОЛЕКСАНДР ДЯДЮШЕНКО
г. Черкасы

УКРАИНСКИЙ КОНТЕКСТ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ТРАГЕДИИ «ГАМЛЕТ» (НА ПРИМЕРЕ ПЕРЕВОДА ПАВЛИНА СВЕНЦИЦКОГО)

В статье рассмотрен украинский контекст интерпретации и исследована рецепция трагедии «Гамлет» на примере перевода украинского писателя Павлина Свенцицкого. Показано, что Шекспир на мировоззренчески-философском уровне был близок украинскому переводчику XIX в.: писатель рассмотрел в шекспировском произведении сверхвременную универсальность и надисторическое измерение человеческой личности, своеобразную человеческую «монаду», которая может по-разному реализовываться в каждом новом историческом времени. Гамлет – не только человек эпохи Шекспира, это прообраз человека, традиционный образ, могущий актуализироваться в разные эпохи, приобретая различные интонации и новые оттенки.

Ключевые слова: перевод, литература, произведение, рецепция, писатель.

Стаття надійшла до редколегії 14.10.2016